

YÖNETİME ORTAK OLMA ADINA PUTPERESTLİK VE KUR'AN'IN MESELEYE BAKIŞI

IDOLATROUSNESS ON BEHALF OF BEING A PARTNER IN MANAGEMENT AND
KORAN'S PERSPECTIVE ON THE SUBJECT

ALİ YILMAZ

DOÇ. DR., GİRESUN ÜNİVERSİTESİ İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ İSLAM TARİHİ VE SANATLARI
BÖLÜMÜ

ASSOCIATE PROFESSOR, GİRESUN UNIVERSITY FACULTY OF ISLAMIC SCIENCE, DEPARTMENT
OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS.

alibedir28@hotmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

 <http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.783123>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received
20 Ağustos / August 2020
Kabul Tarihi / Accepted
25 Aralık / December 2020
Yayın Tarihi / Published
Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season
Aralık / December

Atıf / Cite as

Yılmaz, Ali, "Yönetime Ortak Olma Adına Putperestlik ve Kur'an'ın Meseleye Bakışı [Idolatrousness on Behalf of Being a Partner in Management and Koran's Perspective on the Subject]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 7/2 (Aralık/December 2020):1185-1208.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Turkey. All rights reserved.

For Permissions
ilahiyatdergisi@kilis.edu.tr

YÖNETİME ORTAK OLMA ADINA PUTPERESTLİK VE KURAN'IN MESELEYE BAKIŞI

Öz

İnsanlar, tarih boyunca olağanüstü özellikler gösterdiğini iddia ettikleri bazı somut objelere aşırı sevgi göstererek Allah'ın rab ve ilah sıfatlarını karartmaya çalışmışlar, bu konuda kısmen başarılı da olmuşlardır. Allah, kâinata koyduğu düzene kullarının uygun hareket etmediği, insanlar arasında adalet ve hakça bölüşümün kaybolmaya başladığı zamanlarda kendilerine elçiler göndererek bozulan düzeni yeniden tesis etmiştir. Allah'ın koyduğu düzene muhalif hareket etme türlerinden biri de puta tapmaktır. Hz. Nûh döneminde yaşayan bazı salih kişilerin heykellerini yaparak iyi niyetle başlayan putçuluk, o tarihten günümüze değişik şekil ve suretlerde devam etmiştir. Kendilerini Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in varisleri olarak gören Mekke'nin seçkinleri, olağanüstü güçlere sahip olduklarına inandırdıkları putlar vasıtasıyla halkı sömürmüşlerdir. Dünyayı kendi düşüncelerine göre idare etmeye çalışanlar, insanın fitratında var olan yüce bir varlığa boyun eğme yatkınlığını önceki devirlerde olduğu gibi çağdaş dünyada da art niyetli kullanmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda çalışmanın temel odak noktası insanlık tarihinde inancın süistikal edildiği putçuluğun tarihi serüveni, Mekke'ye getirilişi süreci ve Allah'ın Rab sıfatı ile ilişkilendirilerek Kur'an'ın puta ve putçuluğa bakışımın değerlendirilmesidir. Makalede uyarıcı elçi olarak Hz. Muhammed'in bu sapkın düşünce sistemi ile mücadelesi somut bir rol model olarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Özet

Farsça bir kelime olan Put, toplumlarda doğaüstü güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesne, tapınacak, sanem, fetiş gibi anlamlara gelmektedir. Bu canlı veya cansız objelere aşırı saygı duyup onlardan insanüstü bazı beklentiler içerisinde olmaya da putçuluk denmektedir. Putperestliğin ortaya çıkışı Hz. Nûh (as) zamanı sonrasına kadar gitmektedir. Hz. Nûh döneminde toplumca saygı duyulan salih kişilerin, kısa aralıklarla vefat edip bu dünyadan ayrılmalarına çok üzülen insanlar onların aralarından ayrılmalarına alışamadılar. Bunun üzerine olaya şahit olan bir heykeltıraş, sevilen o kişilerin heykellerini yapabileceğini, böylece özlemlerini azaltabileceklerini söyledi. Sevdiklerinin özlemlerini gidermek için yapılan objeler, daha sonra herkesin sevdiklerinin birer suretini yapıp onu saygı ve tazimle anmalarını beraberinde getirdi. Zaman içerisinde bu insanların suretlerine/heykellerine saygı ve tazim ibadet boyutuna kadar uzandı. Bu gelenek, tarihi süreçte bütün insanlık tarafından da kullanılır hale gelmiştir. Kısaca put, ölümü mukadder olan bir varlığa ölmeyecek hissi uyandırılmasından ortaya çıkmıştır. İnsanların önünü açan devrimcilerin anılarını yaşatma amacıyla yapılan bazı ritüeller seneler geçtikten sonra kendilerinin geçilemeyeceği hissi uyandırılarak donukluk ve dondurulmuşluğa mahkûm olmanın önünü de açmıştır. Antik Yunan döneminde ölüme meydan okuma manasına gelen insanı dondurma geleneği, aslında insanoğlunun ölüm karşısındaki acziyetinin bir çıkarımı olarak var olanı ancak dondurarak geleceğe taşıma amacı gütmektedir.

Arap yarımadasına putçuluk Huzaalı Amr b. Luhay tarafından Şam civarından getirilmiştir. Bu olgu, İbrahimi inançlardan sapmalara vesile olmuştur. Putlar, kendilerine daha iyi sahip çıkılmasını sağlamak için her kabileye ayrı ayrı verilir Kâbe'ye yerleştirilmiştir. Bu gelenek, Arap yarımadasında putçuluğun ve şirk kültürünün Araplar arasında yerleşmesine sebep olmuştur. Hz. İbrahim'den tevarüs ettikleri tevhidî bazı davranışlarla karıştırmışlardır. Putçuluğun Arap yarımadasında yerleşmesi ile ilgili diğer bir rivayete göre ise; Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in ile birlikte inşa ettiği Kâbe ve tevhid eksenli inanç sistemi belli bir süre daha devam ettikten sonra, Hz. İsmail kalabalık oğulları ile birlikte Amalikalıları Mekke'den çıkarmışlardır.

Zaman içerisinde Mekke'nin dışına çıkanlar Kâbe'ye saygısından ve Mekke'ye olan bağlılıklarından dolayı gittikleri yerlere ayrılmak zorunda kaldıkları kutsal yerden taşlar götürdüler. Bu insanlar, gittikleri yerlerde onu yere koyup kendilerine uğur getirmesi için saygı ve sevgilerinin tezahürü olarak bir de onu tavaf etmeye başladılar. Bu davranışları onları gitgide hoşlarına giden şeylere tapmaya götürmüştür. Hangi sebeple yerleşirse yerleşsin Arapların bu şirk temelli inançları ve put kültürü İslam'ın zuhurunda da bütün ağırlığı ile Hicaz bölgesinde devam ediyordu. Bu putlarla ilgili bilgilerin bir kısmı Kuran-ı Kerim'de eleştirel bir şekilde geçmekteyken, Mekke müşriklerinin tapındığı çoğu putların isimleri ise geçmemektedir. Cahili Araplar, Kâbe'nin kutsiyetinden de istifade ederek inandıkları bu putları Kâbe içerisinde yerleştirmişlerdir. Arapların bu sapkın düşünceleri, Allah'ın rabb sıfatı öncelenerek Kur'an-ı Kerim'de eleştirilmiştir. Tebliğin ilk yıllarında ilah/rab anlayışı bütün berraklığı ile açıklanmasına rağmen, Mekkelilerin inandıkları ilah/put anlayışları doğrudan muhatap alınarak eleştirilmekten olabildiğince kaçınılmıştır. Mekke müşriklerse, putlar üzerinden kurdukları sömürünün son bulması korkusundan İslam'ın rab/ilah anlayışına sadece kendi çıkarlarına ters düştüğü için karşı çıkmışlardır.

Vahyin ilk yıllarında Kur'an-ı Kerim'de bu sapkın düşünce sistemi, Hz. İbrahim'in şahsında O'nun babası ve kavminin inandığı ilahlarla ilgili mücadeleleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Hz. İbrahim döneminde ona aşırı muhalefet eden dönemin Ebû Cehil'i, Velid b. Mugîre'si olan Nemrûd'tan bahsedilmiştir. Daha sonra muhasara yıllarında inen ayet/surelerle Mekke müşriklerin putları/ilahları doğrudan muhatap alınarak Kâbe'nin kendilerine sağladığı maddi-manevi avantajların, torunu olmaktan övünç duyduğu Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in inandığı tevhidî inancın sonucu olduğu kendilerine anlatılmıştır. Mekke müşrikler, İslam'ın öngördüğü ilah anlayışının kurdukları batıl düzende ne gibi olumsuzluklar oluşturacağını bildiklerinden, yeni anlayışa doğrudan karşı çıkıp onların reklamlarını yapma yerine yeni dini ve onun tebliğcisinin şahsını muhatap alıp başta Mekkeliler olmak üzere Mekke'ye dışarıdan gelen insanların nezdinde küçük düşürmeye çalışmışlardır.

İslam kısa sürede Arap yarımadasında yayılıp putperestliğe son verse bile tarihi süreçte insanlar, bunu Allah adına kişileri sömürme aracı olarak kullanmaya devam etmişlerdir. Bazı kişiler, Allah'ın yeryüzünün imar ve inşasında tek yetkili olduğu gerçeğini, mizaçlarında olan daha ulvi bir varlığa karşı boyun eğme fitrattını kullanarak olağanüstü yetkileri olduğunu iddia ettikleri heykel, put ve değişik suretteki somut varlıklarla doldurmaya çalışmışlardır. Hz. Âdem'den bu yana yeryüzünün düzenini sağlama görevi Allah'ın kendilerine verdiği sınırlar çerçevesinde Peygamberlere verilmesine rağmen, Postmodern dünyada şekil ve tazim metotları farklı da olsa menfaat şebekelerinin doğrudan ya da dolaylı olarak destekledikleri putperestlik zihniyetinin devam ettiği söylenebilir.

Müslüman olsun olmasın bütün toplumlarda ister put, ister diğer argümanlar olsun, Allah'a alternatif üreten zihniyetlere, putlara karşı zihni olarak dik duranlar olduğu gibi, dünyevi menfaatleri gerekli kıldığı için "rabb" olan Allah'ın sınırlarını tanımayanlar da olacaktır. Allah'ın rabblığının üzerinde herhangi bir güç tanımayanların sayısı toplumda çoğaldıkça o toplum özgürleşecek, Allah'ın gösterdiği yolda ilerleyerek toplumun zinde kalıp dirilmesine sebep olacaktır. Bu sapkın düşünce sahipleri, tapındıkları veya insanların tapınmalarını teşvik ettikleri totem ve objelerin kendilerine bile faydası olmadığını farkında olarak, kurdukları düzenin devamını sağlama adına yönetimi kendi ellerinden bırakmak istememektedirler. Mesele, yönetime ortak olma ve insanların içlerinde olan yüce bir varlığa boyun eğme eğilimlerini, kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda kullanmaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Putperestlik, Hz. Nûh, Amr b. Luhay, Rab.

IDOLATROUSNESS ON BEHALF OF BEING A PARTNER IN MANAGEMENT AND KORAN'S PERSPECTIVE ON THE SUBJECT

Abstract

Throughout history, people have tried to darken the attributions of lord and god of Allah by exhibiting extreme love to some tangible objects, which were claimed to have extraordinary properties by people, and they have been partly successful in this regard. Allah sent messengers to them and restored the broken order when his servants did not act in accordance with the order he had set in the universe and when justice and just distribution began to disappear. One of the types of acting contrary to the order established by Allah is worshipping idols. Hz. The idolatry, which started with good intentions by making sculptures of some righteous people living in the reign of Noah, has continued from that date in different forms and shapes. The elites of Mecca, who saw themselves as heirs of Hz. Ibrahim and Hz. Ismail, exploited the community through the idols which they were convinced to have extraordinary forces. Those who try to rule the world according to their own thoughts have tried to use evil-mindedly the tendency of obeying to a glorious creature, which presents in the nature of human, in modern world as well in previous ages. In this regard, the article's fundamental focus point is the evaluation of historical adventure of idolatrousness which is an abuse of belief in the history of mankind, the process of its being brought to the Mecca, and the perspective of Koran on idols and idolatrousness by associating the attributes of Rab of Allah. In the article, it was aimed to tell the fight of Hz. Muhammed as a physical role model against this deviant thought system.

Summary

Idol, which is a Persian word, means a living or non-living object which is believed to have supernatural power and influence among societies; something worshipped image or fetish. Having over-respect for these living or non-living objects and having some divine expectations from them is called idolatry. The emergence of idolatry reaches beyond the period of Prophet Noah. During the Noah's era, people were very upset and could not get used to their separation due to the fact that the righteous people, who were respected in the society, passed away at short intervals and left this world. Upon witnessing that situation, a sculptor said that he could make sculptures of those loved ones so that they could reduce their longings. The objects made to fulfill the longings of the loved ones led everyone to make a figure of their loved ones and commemorate them with respect and reverence. In time, respect and reverence for the figures/statues of these people reached the extent of worship. This tradition has become performed by all humanity during the historical process. In short, idols emerged from the act of rendering a being a sense of immortality, whose death is inevitable. Certain rituals that were performed to keep the memories of revolutionaries, who paved the way for people, also paved the way for being condemned to being frozen by arousing the feeling of unforgettability through the passing of years. The tradition of freezing human beings, which means challenging to death in Ancient Greece, actually aims to carry the existing one to the future only by freezing it as an inference of the weakness of human beings against death.

Idolatry was brought to the Arabian Peninsula by Amr ibn Luḡay al-Khuẓā'ī from around Damascus. This phenomenon led to deviations from Abrahamic beliefs. Idols were given to each tribe separately and placed in the Kaaba in order to protect them better. This tradition caused idolatry and shirk culture to root among Arabs in the Arabian Peninsula. They confused the oneness that they inherited from Prophet Abraham with some behaviors. According to another rumor about idolatry rooting in the Arabian Peninsula, after the belief system based on the oneness and Kaaba that was built by Prophet Abraham and his son Prophet Ishmael continued for a while, Prophet Ishmael and his sons, who were large in number, expelled the Amalicans from Mecca. In time, those who left Mecca took stones from the holy

place, where they had to leave, due to their respect for the Kaaba and their devotion to Mecca. These people also began to put these stones on the ground and circumambulate them for luck as a manifestation of their respect and love. This behavior gradually led them to worship the things they loved.

Regardless of the reason for this rooting, this shirk-based belief and idol culture of the Arabs continued in the Hejaz region with all its aggravation during the emergence of Islam. A part of the information about these idols is mentioned critically in the Quran while the names of most idols worshiped by Meccan mushriks (polytheists) are not mentioned. Taking advantage of the holiness of the Kaaba, Jahiliyyah Arabs placed these idols they worshipped inside the Kaaba. These deviant thoughts of Arabs were criticized in the Quran by prioritizing the rabb (lord) adjective of Allah. Although the understanding of deity/lord was explained with all its clarity in the first years of the tabligh (proclamation of the message), criticizing the understanding of deity/idol followed by the Meccans directly, was avoided as much as possible. Meccan mushriks, on the other hand, objected to Islam's understanding of lord/deity only because it contradicted their own interests, out of fear that the exploitation they built through the idols would come to an end.

In the first years of wahy (revelation), this deviant thought system was explained in detail in the person of Prophet Abraham and his fight against the deities believed by his father and his people in the Quran. Nimrod, who heavily challenged Prophet Abraham and who is regarded as the Abu Jahl or Walid ibn al-Mughira of the period, was also mentioned. Later, in the years of siege, the idols/deities of the Meccan mushriks were directly addressed through the ayahs (verses) and surahs (chapters) that were sent down and it was expressed that the material and spiritual advantages that the Kaaba provided for them came from the belief of Tawhid (oneness) that Prophet Abraham and Prophet Ishmael believed in and whom he was proud to be the grandson of. Since the Meccan mushriks knew what kind of negativity the understanding of deity projected by Islam would create in the superstitious order they established, instead of promoting the new understanding by directly opposing it, they addressed the new religion and its messenger himself and tried to humiliate him and the religion particularly before the Meccans and people coming to Mecca from outside.

Even though Islam spread in the Arabian Peninsula in a short time and ended idolatry, people continued to use it as a means of exploiting people in the name of Allah. Some people have tried to fill the place of the fact that Allah is the only authority in the development and construction of the earth with statues, idols, and concrete beings of various forms, which they claim to have extraordinary powers by using the nature of submission to a more divine being in their temperament. Although the task of maintaining the order of the earth was given to the Prophets starting from Prophet Adam within the limits drawn by Allah, it can be said that the idolatry mentality supported by the networks of interests directly or indirectly continues in the postmodern world even though the forms and methods of reverence are different.

In all societies, whether they are Muslim or not, there will be those who mentally stand up to the mentalities that generate alternatives to Allah, whether through idols or other arguments, as well as those who do not know the limits of Allah, the "rabb", because they require earthly interests. As the number of those who do not recognize any power over the lordship of Allah increases in the society, that society will become free and those will ensure that the society revives and remains vigilant by proceeding in the way led by Allah. Owners of these deviant thoughts do not want to unhand the governance in order to maintain the order they have established, being aware that the totems and objects they worship or encourage people to worship do not even serve them. The point is to take part in the governance and use people's tendency to submit to a supreme being for their own desires and interests.

Keywords: Islamic History, Idolatrousness, Hz. Noah, Amr b. Luhay, Lord.

GİRİŞ

Türkçede “Bazı ilkel toplumlarda doğüstü güç ve etkisi olduğuna inanılan canlı veya cansız nesne, tapınacak, sanem, fetiş” gibi anlamlara gelen¹ Farsça asıllı put kelimesi, Arapça’da birden fazla kelime ile ifade edilmektedir. Hz. Nûh’tan (as) bu yana değişik isimlerle anılan putlar, Kur’an-ı Kerim’de de geçmektedir. Bunlar; “Sanem/Esnâm, Vesen/Evsân, Timsâl/Temâsîl, Nusub/Ensâb kavramlarıdır. Bu kavramlar, özde birbirlerinin yerlerine de kullanılmakla birlikte aralarında bazı nüanslar bulunmaktadır. Sanem/Esnâm kelimesi Kur’an’da beş defa geçmekte olup geçtiği bütün yerlerde kelime çoğul olarak kullanılmıştır.² Vesen/Evsân kelimesi Kur’an’da üç yerde geçmekte olup aynı şekilde yine putlar manasına çoğul olarak kullanılmıştır.³ Timsâl/Temâsîl kelimesi de Kur’an’da iki yerde yine çoğul olarak geçmektedir.⁴ Nusub/Ensâb kelimesi de Kur’an’da üç yerde geçmiş olup birisinde çoğul diğer ikisinde ise tekil bir şekilde kullanılmıştır.⁵

Bu kavramlar niçin tek bir lafızla toplanmamış da birden fazla kelime olarak Kur’an’da geçmiştir? sorusunun cevabı konusunda kafa yoran dilbilimciler, bu kelimelerin aralarındaki bazı farklar üzerinde durmuşlardır. Bazıları “Odun, altın, gümüş ve benzeri yeryüzü madenlerinden insan suretinde yapılanlarına “sanem”; madenlerin dışında taştan yapılanlarına ise “vesen” denildiğini söylemektedir.⁶ Aynı şekilde “nusûb” ibadet edilmek için dikilen putlara verilen isim olarak kullanılmaktadır.⁷ Bu putların dışında Mekkeli müşriklerin tapındıkları Lât, Uzzâ ve Menât da eleştirel bir şekilde Kur’an-ı Kerim’de geçmektedir.⁸

Heykel sanatı, Antik Yunan döneminde ölüme meydan okuma manasına gelen insanı dondurma geleneği; aslında insanoğlunun ölüm karşısındaki aciziyetinin bir çıkarımı olarak var olanı ancak dondurarak geleceğe taşıma amaçlı ortaya çıkmıştır. Heykel, ontolojik manada putperestlik fetişizmden başkası değildir. Put, ölümü mukadder olan bir varlığa ölmeyecek hissi uyandırılmasından ortaya çıkmıştır. Bu düşünce her zaman art niyetle

¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), 1633; Geniş bilgi için bk. Ahmet Güç, “Put”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/364-365.

² el-Araf, 7/138; İbrahim, 14/35; el-Enâm, 6/74; eş-Şu’arâ, 26/71; el-Enbiyâ, 21/57.

³ el-Hac, 22/30; el-Ankebût, 29/ 17, 25.

⁴ el-Enbiyâ, 21/52; es-Sebe, 34/13.

⁵ el-Mâide, 5/90; el-Me’âric, 70/42; el-Mâide, 5/3.

⁶ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu’l-Arap* (Beirut: Dâru Sadr, ts), 1/759; Hişâm b. Muhammed b. Kelbî, *Kitabu’l-Esnâm*. çev. Beyza Bilgin. (Ankara: Ankara OkuluYayınları, 2016), 26.

⁷ Kelbî, *Esnâm*, 5

⁸ En-Necm, 19-20. Muhammed Fuad Abdülbâki, *el-Mu’cemü’l-müfehrest li elfâzi’l-Kur’an’il-Azîm* (Kahire: Daru’l-Hadis, 1988), 667.

de ortaya çıkmayabilir. İnsanların önünü açan devrimcilerin anılarını yaşatma anlamına yapılan bazı ritüeller, seneler geçtikten sonra kendilerinin geçilemeyeceği hissi uyandırılarak donukluk ve dondurulmuşluğa mahkûm olmanın önünü açmaktadır. Aslında bazı dini sınırlamalar hariç geçmişte kalan mirasın daha da ileriye götürülmesi, bizzat taklitçiliğini yaptığı karizmalar tarafından tasvip edilen bir davranış biçimi de değildir.

Postmodern dünyada şekil ve tazim şekilleri farklı olmasına rağmen menfaat şebekelerinin doğrudan ya da dolaylı olarak destekledikleri putçuluk zihniyetinin devam ettiğini söyleyebiliriz. Putlar, bukalemun gibi şekil ve suret değiştirmektedirler. Bu konuda zihinleri 1442 sene önceki cahiliye Araplarına çevirerek resim, heykel ve bazı totemler üzerine teksif etmek modern putçuluğun üzerini örtmeye çalışmak demektir. Müslüman olsun olmasın bütün toplumlarda Allah'a alternatif üreten zihniyetlere, putlara karşı zihni olarak dik duranlar, dünyevi menfaatleri gerekli kıldığı için "rabb" olan Allah'ın sınırlarını tanımayanlar, diğeri de kendilerine alan açılması için inanmadıkları halde bu zihniyeti öven kesimlerdir. Allah'ın rabliğinin üzerinde herhangi bir güç tanımayanların sayısı toplumda çoğaldıkça o toplumun özgürleşmesine, yaratana gösterdiği yolda ilerleyerek toplumun zinde durup dirilmesine sebep olacaktır. Bunların sayılarının fazla olması demek toplumda muhafazakar yapının devam etmesi, kendi işlerinin yolunda gitmesi anlamına geleceğinden bunlar toplumun muhafazakar yapısının devamı için elinden gelen çalışmayı yapmakta beis görmezler. Kendilerine toplumda yeni menfaat alanları açmaya çalışanların toplumda fazlalaşması, menfaat çeteleriyle çatışma alanı meydana getireceğinden toplumda yıkım ve çatışmalar çoğalacaktır.

1. PUTÇULUĞUN TARİHSEL SERÜVENİ VE ARAP YARIMADASINDA YERLEŞMESİ

Allah, kâinatı yarattıktan sonra onda tek söz sahibi olarak insanların, yaratana belirlediği sınırlar içerisinde hareket etmesini istemiştir. Hz. Âdem'in çocukları Habil ve Kabil'in arasında başlayan çekişme daha sonraları toplumu idare etme noktasında devam etmiştir. Allah, Hz. Nûh devrinde kendisinin dışında ve kendisine rağmen inanç konusunda sapkınlık yapanları tufan ile cezalandırmıştır. İnsandaki bu yönetme hırsı kendilerinden sonra gelen ve Hz. Hûd döneminde yaşayan, Âd ve Semûd kavimlerinde de süregelip gelenek halini alan paganizm, kadim olduğu kadar kıyame-te kadar da varlığını suret ve şekil değiştirerek devam ettirecektir.⁹

Kaynaklar, Allah'a şirk koşmak anlamına gelen putçuluğun/putperest-

⁹ el-Fussilet, 41/14; Hûd, 11/53-55.

liğin kökenini Hz. Nûh dönemine kadar uzandığını söylemektedirler.¹⁰ Kur'an-ı Kerim, Hz. Nuh dönemindeki bu oluşum hakkında ayrıntı vermemektedir. Rivayet edildiğine göre Hz. Nuh döneminde toplumca saygı duyulan salih beş kişi, kısa aralıklarla vefat ettiler. Bu kişilerin sevenleri yaşadıkları duruma çok üzüldüler ve onların aralarından ayrılmalarına alışamadılar. Bunun üzerine olaya şahit olan bir heykeltıraş, sevdiği o kişilerin heykellerini yapabileceğini, böylece özlemlerini azaltabileceklerini söyledi. Sevdiklerinin özlemlerini gidermek için yapılan objeler, daha sonra herkesin sevdiklerinin birer suretini yapmasını ve onu saygı ve tazimle anmalarını beraberinde getirdi. Zaman içerisinde salih kullar olarak inandıkları bu insanların putlarına/suretlerine saygı ve tazim ibadet boyutuna kadar uzandı.¹¹ İyi niyetle girişilen bu hareket, zaman içerisinde putçuluğun doğmasına sebep oldu. Bu gelenek, yerleşim merkezlerinde yoğunlaşarak uyum idarecilerin de bunlardan fayda devşirmesi sonucunu doğurdu.

Hz. İbrahim'den sonra onun soyundan gelen Nebâtiler başta olmak üzere diğer belli başlı milletler arasında da putçuluk geleneği devam etmiştir. Kendilerine kitap gönderilen İsrailoğulları da Mısır esaretinden sonra geldikleri Filistin topraklarında yerleşik halka özenerek Hz. Musa'dan kendilerine bir ilah/put yapmasını istemişler, Allah'ın elçisinin şiddetli muhalefetine rağmen O'nun Tûr dağına çağrıldığı kırk günlük süre içerisinde Sâmiri'nin yaptığı buzağıya tapmaya kalkışmışlardır. Allah tarafından onların bu sapkınlıkları en üst perdeden bütün açıklığı ile şöyle zikredilmiştir: "Sâmiri (ateşe atıp erittiği mücevherlerden) böğürme sesi çıkaran bir buzağı heykeli yapıp İsrail halkının huzuruna çıkardı. Ardından Sâmiri ve ona uyanlar, "işte bu" dediler, "Bizim de Musa'nın da gerçek tanrısıdır. Ne var ki Musa gerçek tanrısını unuttu; (Sina dağına onu aramaya gitti)."¹² Ayetin devamında olay genişçe açıklandıktan sonra Hz. Musa tarafından onların acizliği ortaya konup kavmi tevhid konusunda uyarılmıştır.

1.1. Arap Yarımadasında Putçuluğun Ortaya Çıkması ve Yerleşmesi

Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail ile birlikte inşa edilen Kâbe ve tevhid eksenli inanç sistemi, belli bir süre daha devam etti. Hz. İsmail kalabalık oğulları ile birlikte Amalikalıları Mekke'den çıkardılar. Zaman içerisinde

¹⁰ Ebü'l Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mahmut Ömer Dimyatî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 26; Ebü'l-Kâsım Mahmut b. Ömer ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil*, thk. Abdurrezzak Mehdî (Beyrut: Daru lhyâit-Turas, ts), 2/166.

¹¹ Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhari, *el-Camiu's-sahih*, thk. Mustafa Dibu'l-Begâ (Beyrut: Daru Ibn Kesir, 1987), Tefsiru'l-Kur'an, 81; Ibn Kelbi, *Esnâm*, 3-6.

¹² Tâhâ, 20/88.

de kendi akrabalarına da Mekke dar gelip aralarındaki savaşlar sebebiyle Mekke'yi terk etmek zorunda kaldılar. Mekke'den uzaklaşan bu kimseler Ka'be'ye saygısından ve Mekke'ye olan bağlılıklarından dolayı yanlarına kutsal yerden taşlar almayı ihmal etmediler. Gittikleri yerlerde onu yere koyup kendilerine uğur getirmesi için saygı ve sevgilerinin tezahürü olarak onu tavaf etmeye başladılar. Bu davranışları onları gitgide hoşlarına giden şeylere tapmaya götürdü.¹³

Diğer bir rivayete göre ise Kâbe'nin etrafına yerleşen Cürhümlülerin taşkınlıklarından sonra onları yerleşim yerinin dışına atan Huzaalılardan Amr b. Luhay, Mekke'nin reisi oldu. Zaman içerisinde Amr b. Luhay, hastalanıp tedavi için Şam civarına gitti. Şifalı bir sudan fayda bulduktan sonra oradaki insanların bazı ibadetler yaptığını şahit oldu. Gördüğü putlar dikkatini çekince onların ne işe yaradığını sorup aldığı cevap sonucu yanına aldığı heykellerle Mekke'ye geldi. Putlara daha iyi sahip çıkılmasını sağlamak için her kabileye ayrı putlar vererek Kâbe'ye yerleştirmelerini söyledi. Bu gelenek gelişerek devam edip Arap yarımadasında putçuluğun yerleşmesine sebep oldu.¹⁴

Kâbe'nin çevresine yerleştirilen bu putlar neticesinde hem İbrahimî tavaf, hem de kendi icad ettikleri putlara tazim, birlikte yapılmaya başlandı. Huzaalılar zamanında inanç haline gelen putçuluğun, Kureyşe miras olarak geçmesiyle tam bir şirk kültürü Araplar arasında yerleşmiş oldu.¹⁵ Kâbe'nin etrafında yaptıkları gibi putlar etrafında da tavaf yapıp kurban kesme ve diğer ibadetleri yapmaya başladılar. Böylece Hicaz'da adeta ikili bir inanç sistemi oluştu. Putlara ibadetin yanında Kâbe'yi de unutmayıp İbrahimî geleneğe uygun olarak Arafat ve Müzdelife'de vakfe yaparak, kurban keserek "Lebbeyk" nidalarıyla hac ve umre yapmayı da sürdürmüşlerdir.¹⁶

2. ARAP YARIMADASINDA MEŞHUR OLUP KUR'AN'I KERİM'DE İSMİ ZİKREDİLEN PUTLAR

Araplar arasında putçuluğun yaygınlaşması sürecinden sonra Cahiliye Araplarına bu yanlış inanışlarından vazgeçmeleri gerektiği üzerine temellendirilen tevhidî anlayışı ikame ettirmek için onların tapındıkları putlarla ilgili bilgilerin kaynağı nedir? Bu konuda her ne kadar Kâbe'nin içerisin-

¹³ İbn Kelbi, *Esnâm*, 3.

¹⁴ İbn Kelbi, *Esnâm*, 5; Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Naci İbrahim Sevid (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts), 1/50; Ebû Cafer Muhammed b. Habîb, *Kitabu'l- Münemmak fi ahbâri Kureyş*, thk. Hurşit Ahmet Faruk (Beyrut: y.y, 1985), 288; Ahmed b. Ebû Ya'kûb el-Abbâs Ya'kûbî, *Tarihu Ya'kûbî*, thk. Abdül-Emir Mihna. (Beyrut: y.y, 2010), 1/307.

¹⁵ Ebû'l Fida İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Mustafa Abdu'l-Vahid (Beyrut, y.y, 2002), 2/238.

¹⁶ İbn Kelbi, *Esnâm*, 4; İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/51; geniş bilgi için bk. Mahmut Söylemez, M. "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", *MİLEL VE NİHAL inanç, kültür ve mitoloji dergisi* 11(2014/1), 9-49.

de ve dışında değişik isimlerle anılan birçok putun varlığından bahsedilse bile,¹⁷ Kur'an-ı Kerim'de üç ayrı ayette dokuz putun ismi geçmektedir. Bunlar; Vedd, Suva, Yeûs, Yeûk, Nesr, Lât, Menât, Uzzâ ve Ba'l putlarıdır. İlk zikredilen beş put, Hz. Nuh döneminde salih kimseler kabul edilip onlara tazim için zamanla heykel yahut büstleri yapıp tapılır duruma gelenlerdir. Nakillere göre Amr b. Luhay tarafından Mekke'ye getirilerek değişik kabileler tarafından zaman içerisinde ibadet edilmeye başlanılan işte bunlardır.¹⁸ Bu putlara Kur'an-ı Kerim'de şöyle atıf yapılmaktadır: "O şımarık zenginler halka, "Tanrılarınızı asla terk etmeyin. Hele de Vedd, Suvâ, Yeûs, Yeûk ve Nesr adlı putlara bağlılıktan vazgeçmeyin." dediler."¹⁹ Mekke'ye Amr b. Luhay tarafından Şam'dan getirilen bu putun "Hubel" putu olduğu konusunda rivayetler de vardır.²⁰

Kur'an'da ismi geçen diğer putlardan üçünün ismi ise Necm suresinde şöyle geçmektedir: "(Ey Müşrikler!) Lât ile Uzzâ'ya ve şu üçüncü put olan Menât'a ne demeli?"²¹ Bu ayette geçen putlar Amr b. Luhay'ın Suriye'den getirdiği yukarda geçen putların aksine Arapların kendi uydurdukları ve kendileri açısından daha bilindik putlardır. Diğer ismi geçen put ise Hz. İlyas'ın ağzından kavminin sapkınlığının anlatıldığı ayette şu şekilde açıklanmıştır: "İlyas da elçilerimizden biriydi. O kavmine şöyle demişti: "Allah'tan hiç mi korkmaz, sakınmazsınız? Siz o mükemmel yaratıcıyı, sizin ve gelip geçmiş atalarınızın rabbi olan Allah'ı bırakıp Ba'le tapıyorsunuz, öyle mi?"²² Ba'l kelimesi Yemence menşeli olup "sahip, rabb" anlamına kullanılmaktadır. Bunun için ev kadınlarına evin ba'l'i denilmektedir. Aynı şekilde kadının kocasına da O'nun ba'l'i diye hitap edilmektedir.²³

Kur'an-ı Kerim'de örneklendirme açısından bazı putların adı açık bir şekilde bildirilmiş, doğal olarak bütün putların isimlerinden bahsedilmemiştir. İslam öncesi Mekke tarihi ile ilgili kaynaklarda, özellikle de putların serüveninin anlatıldığı Kitabu'l-Esnâm'da, diğer meşhur putların isimleri ve işlevlerinden bahsedilmektedir. Bunlardan bir tanesi ilk dönem kaynaklarında da çokça geçen "Hubel" putudur. Kâbe'nin içerisine yerleştirilenlerin en büyüğü olan Hubel, kırmızı akikten insan suretinde, bir kolu altından yapılmıştır.²⁴ Diğerleri de "İsâf" ve "Nâile" putlarıdır. Rivayetlere göre Cürhümlülere mensup İsâf b. Amr ile aynı kabileye mensup Nâile bnt. Süheyl isimindeki iki âşik hac için Mekke'de buldukları sırada Kâbe'nin içeri-

¹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4/345.

¹⁸ İbn Kelbî, *Esnâm*, 7.

¹⁹ Nûh, 71/23.

²⁰ İbn Hişâm, *es-Sire*, 1/50.

²¹ en-Necm, 53/19-20.

²² es-Saffât, 37/123-126.

²³ Zamahşerî, *Keşşâf*, 4/62.

²⁴ İbn Kelbî, *Esnâm*, 14.

sinde yalnız kalmışlar ve yaptıkları zina sebebiyle orada taşlaşmışlardır.²⁵ İnsanlara ibret olsun diye daha sonra İśâf'ı Safâ, Nâile'yi de Merve tepesine dikmişlerdir.²⁶ Önceleri insanlara ibret olsun diye teşhir amaçlı dikilen bu putlar, putatapıcılığın yaygınlaştığı dönemlerde aslının tam zıddına kendilerine ibadet edilen nesnelere olmaya başlamıştır. Zaman içerisinde Kusay b. Kilâb, bu putları Kâbe'ye yaklaştırarak zemzem kuyusunun yanına koydurtmuş, sonraları cahiliye haccının menasiklerinden olan kurban kesme ve traş olma adetleri burada yapılmaya başlanmıştır.²⁷

3. CAHİLİYYE TOPLUMUNUN DİKKATE ALMADIĞI KAVRAM: "RUBUBİYYET"

Cahiliye dönemi, Hz. Muhammed'in peygamber olarak görevlendirildiği dönem için kullanılsa bile başlangıcı ve bitişi belli bir zaman dilimi olarak algılanmamalıdır. Cahiliye dönemi, Hz. Âdem'den kıyamete kadar Allah'ın "rab" olarak tanınmadığı ve içinde şirk unsurları barındıran anlayışa verilen genel bir isimdir. Bu anlayışın temelinde, Allah'ın ilahlık özelliğinin kabul edilebilirliği olmasına rağmen rablık özelliğinin red edilmesi vardır. Bütün peygamberlerde olduğu gibi Hz. Muhammed de cahiliye çağı başta olmak üzere geçmişteki bütün sapkın düşüncelerin tabii ki cahili paradigmadaki yanlış rububiyet algısının tamamen karşısında olarak mücadeleye/savaşa başlamış, rablığı da içerisinde barındıran tevhid inancının ikamesi için çalışmıştır.²⁸

Arapça "r.b.b" kökü, sahip, ıslah edici, efendi, lider ve yetiştirici gibi manalara gelmektedir.²⁹ Kur'an'daki kullanımını da göz önüne alındığında "Bütün mahlûkatın yaratıcısı, gerçek sahibi, doğruya ulaştırıcısı, rızık vericisi, terbiye ve ıslah edicisi" şeklinde anlamlandırmak mümkündür. Kur'an'da, Allah'tan bir ruh taşıyan insan mizacının bunu zaten kabullendiği gerçeği belirtilerek, insanın sonradan fitratına aykırı davranması sonucu içine düştüğü sapkınlıklara yönelik mazeret üretmelerinin önünü kapatmak için Allah şu ayeti inzal buyurmuştur: "(Ey Peygamber!) Rabbin insanları babalarının sulplerinden varlık alanına çıkarırken onlara, "Ben sizin rabbi-

²⁵ Muhammed b. Ömer el-Vâkidî, *Kitabu'l-megazi*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmet Ata (Beirut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 2/269-270; İbn Kelbi, *Esnâm*, 7.

²⁶ İbn Habîb, *el-Münemmak*, 282; Ya'kûbî, *Tarih*, 1/307.

²⁷ İbn Kelbi, *Esnâm*, 6; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmet el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-asâr*, thk. Ali Ömer (b.y: Mektebetü's-Sahabe, ts), 1/90; İbn Habîb, *el-Münemmak*, 282; Ya'kûbî, *Tarih*, 1/307; Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 161.

²⁸ Geniş bilgi için bk. Aydın Temizel, "Kur'an'a Göre Cahiliye Zihniyetinin Rubûbiyet Anlayışındaki Çelişki", *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* (2013 /15-15), 5-22.

²⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, 1/399-409; Geniş bilgi için bk. Aydın Temizel, "Kur'an'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 39-66.

niz değil miyim?” diye sordu; onlar da kendileri hakkında şahitlik ederek, “Evet, sen bizim rabbimizsin” diye karşılık verdiler. (İşte böylece Allah, insanoğluna, kendisinin varlık ve birliğini tanımaya doğuştan yatkınlık kabiliyeti verdi). İşte bu şahitlik, kıyamet günü, “Bizim bundan haberimiz yoktu.” dememeniz yahut “Allah’tan başka varlıklara ilkin atalarımız tanrılık yakıştırdı. Biz onlardan sonra dünyaya gelmiş bir nesiliz. Rabbimiz! Bu bozuk inancı ortaya çıkaran atalarımızın yanlışları yüzünden bizi helak mi edeceksin?” diye mazeret üretmemeniz içindir.³⁰

Müfessirlerin bazıları bu kabullenışı Allah insanlardan bizzat almıştır derken,³¹ diğer bazı müfessirler söz konusu anlatımın soru-cevap şeklindeki sunusunu mecaz olarak düşünmüşler ve insana bahşedilen salim akılla bu sonuca çıkaracak aklın ikrarı olarak anlamışlardır.³² Hangi bakış açısıyla yaklaşırsak yaklaşalım Allah, rububiyet bilincini insan benliğine yerleştirmiştir. Tarih boyunca oluşan cahiliye zihin yapısı, rabb’e ortak koşma konusunda refleksler geliştirmiştir. Kur’an-ı Kerim’de de tarihsel perspektifli bu anlatımlara sıkça rastlanılmaktadır. Kur’an’ın değindiği şekliyle bu rububiyet algısı, Araplar tarafından çok iyi bilindiği için müşriklerin Hz. Muhammed’e muhalefeti ilk günden itibaren başlamıştır. İlgili Kur’an ayetinde konu şöyle geçmektedir: “(Ey Peygamber) Yine sor onlara: “Peki, şu uçsuz bucaksız göklerin ve yüce arşın rabbi (kâinattaki mutlak hükümlerinin sahibi) kimdir?” Onlar, “Allah’tır” diyecekler. Sen de onlara de ki: “Peki, o halde neden hâlâ Allah’a ortak koşmaktan sakınmıyorsunuz?” (Ey Peygamber) Bir de şunu sor onlara: “Eğer biliyorsanız söyleyin bakalım, kâinattaki her şey üzerinde hükümler olan, koruyup kollayan ama kendisi korunup kollanmaya muhtaç olmayan varlık kimdir? Onlar yine, “Allah’tır” diyecekler. Sen de onlara de ki: “Peki, öyleyse nasıl oluyor da büyüyle gözlemlerinizi bağlanmış gibi davranıyorsunuz?”³³

Dikkat çeken bu tip soru-cevaplar Allah’ın rablığı yanında cahiliye anlayışında en belirgin özelliklerinden bir tanesi de O’nun yaratıcı özelliğiyle alakalıdır. Cahiliye zihin yapısına sahip insanların tasavvurlarındaki “yaratıcı ilah” olgusu sadece içi boşaltılmış bir fanteziden ibaret olduğunu, onların inanç ve yaşamlarına etki edecek ağırlık ve yoğunlukta olmadığını belirtmek gerekmektedir. Bu iki sıfatın geçtiği kelimelere bakıldığında Kur’an’da yaratma manasına gelen “h.l.k” ve tertib ve müdahale anlamına gelen “r.b.b” kelimelerinin büyük çoğunluğunun Mekke’de nazil olan ayet-

³⁰ el-‘Arâf, 7/172-173.

³¹ Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Razî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2000), 14/154.

³² Zamahşerî, *Keşşâf*, 2/166; Ebû Saîd Nâsirüddin Abdullah el-Beyzâvî, *Envâru’t-tenzil ve esrâru’t-tevil*. thk. Muhammed Suphi Hasan ve Muhammed Ahmet Edraş (Dimaşk: Daru’r-Reşid, 2000), 1/571.

³³ el-Mü’minün, 23/86-89.

lerde olduğu görülmektedir.³⁴ Kafaları karışık olan Mekkeli müşrikler yaratıcı ve rab olan Allah'a inançlarında hiçbir zaman ısrarcı olmamışlardır. Herhangi bir sıkıntı halinde bütün pragmatist insanlar gibi onlar da fitratlarına -gayri ihtiyari de olsa- kulak verip kendilerinden daha yüce bir varlığa sığınmışlar, tevhide müracaat etmişlerdir. Sıkıntıları başlarından bertaraf olunca tekrar O'na ortak koşmada bir sakınca görmemişlerdir. İnsanların doğası gereği vicdanlarının sesine kısa süreli kulak vermeleri onların hakikaten tevhide bir anlayışta olduklarını göstermemektedir. Bu konu Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde geçmektedir. "Onlar gemiye bindikleri ve denizde fırtınaya yakalandıkları zaman, inançlarını şirkten arındırarak bütün içtenlikleriyle yalnız Allah'a yönelip yalnız O'na yakarırlar. Ama Allah onları fırtınadan kurtarıp sağ salim bir şekilde karaya çıkmalarına imkân verince bir de bakarsın ki yine müşrik olup çıkmışlar."³⁵

Cahiliye anlayışına sahip müşrikler, Kâbe'nin içerisine putlar koyarak onlara yalvarıp bazı isteklerde bulunmuşlar, Kâbe'nin gerçek sahibi olan tek rabbe şirk koşarak düşünce dünyalarındaki düşünsel çarpıklığı davranışlarıyla ortaya koymuşlardır. Rivayet edildiğine göre Mekkeli müşrikler Hz. Muhammed'in amcası Ebû Talib'e gelerek, onun kendilerinin taptıkları putları eleştirilmekten vazgeçmesini istemişlerdir. Doğal olarak Hz. Muhammed, bu konunun müzakere edilecek bir tarafı olmadığını söylemesi zira bu teklifi getiren o ululardan sapkınlıklarından vazgeçip tek rab olan Allah'ı kabullenmelerini istemiştir. Onlar ise Kur'an'da da ifadesini bulan şu itirazı geliştirmişlerdir: ³⁶ "Baksanıza, onca tanrıyı bir tek tanrıya indirmiş. Hayret ki ne hayret!" diyorlar.³⁷

Kendisine ortak/şerik kabul etmeyen Allah, cahiliye ulularının şirk kokan bu rab fikrini yorumlamaya imkân vermeyecek şekilde reddetmiş, rab olarak tek bir varlığı, kendisini işaret buyurmuştur. Bu vurgu Kur'an'da şu netlikte ifade edilmiştir: "(Ey Peygamber) Bir de şunu söyle onlara: "Allah bütün her şeyin rabbi iken, ben O'ndan başka bir rab mi arayayım? (Bilin ki) herkes kendi yaptığı işlerin karşılığını bizzat kendi görecektir, kimse kimsenin günahının cezasını çekmeyecektir..."³⁸ Müşrikler, Allah'ı kendisine kolay ulaşılabilecek basitlik ve sadelikte görmeyip, yine ona kulluk yapma adına onunla kendi aralarında bir aracı bulunmasını o aşkın varlığın daha da yüceltilmesi olarak görüyorlardı. Müşrikler, yaşamlarının bir parçası olan putları şefaatçi olarak kabul ediyorlardı. Allah'ın kızları olarak inan-

³⁴ Muhammet Fuad Abdülbâki, *el-Mu'cemü'l-müfhehrest li elfâzi'l-Kur'an'il-Azîm* (Kahire: Daru'l-Hadis, 1988), 306-310, 363-380.

³⁵ el-Ankebût, 29/65.

³⁶ Beyzâvi, *Envâru't-Tenzîl*, 2/165.

³⁷ Sâd, 38/5.

³⁸ el-En'âm, 6/164.

dıkları ve dişi olarak kabul ettikleri melekler konusunda şartlanmış olduklarından -belki putlarını da temize çıkarma adına- onları meleklerin suretleri olarak görüyorlar ve kendilerini rahatlatıyorlardı. Hâlbuki meleklerin kendilerine atılan bu iftirayı hesap gününde bizzat yalanlayacakları konusu ayette bütün açıklığı ile bildirilmektedir.³⁹

Mekkeli müşrikler, Hz. İbrahim temsili olarak babası ve kavminin inandığı ilahlarla ilgili mantıksal çıkarım yaptıktan sonra tam da yukarıda anlatıldığı gibi “Eh, hadi sizin rabbinize de inanalım ama bizim atalarımızdan bize tevarüs eden ilahlarımıza da sen laf söyleme.” anlamına gelen ön alma çalışmalarına girişmişlerdir. Hatta Hz. İbrahim döneminde ona aşırı muhalefet eden dönemin Ebû Cehil'i, Velid b. Mugîre'si olan Nemrûd, güç ve iktidarına güvenerek Hz. İbrahim'in tek rab olan Allah'a inanma çağrısına itirazda bulunmuştur. O'nunla ilahlık konusunda tartışmaya giren densizin söylemleri üzerinden Allah, bu sapkınlığı şu şekilde anlatmaktadır: “(Ey Peygamber) Allah'ın kendisine nasip ettiği güç ve iktidara güvenerek, İbrahim'le rabbi hakkında tartışan kişiyi (Nemrud'u) bilir misin? Vaktiyle İbrahim ona, “Benim rabbim hayat veren ve öldüren bir rabdir” demiş, o kişi de, “Ben de hayat verir, ben de öldürürüm. (Mesela, kimi idam mahkûmlarını bağışlarım, kimilerini de darağacında sallandırırım.)” diye karşılık vermişti. Bunun üzerine İbrahim, “İşte Allah güneşi doğudan doğduruyor; haydi sen de batıdan doğdur da görelim!” deyince, o kâfir afallayıp kalmıştı. (Bilin ki) Allah şirk ve kâfirliğe saplananları emellerine ulaşturmaz.”⁴⁰

Rab'lik konusunda dünyanın yaratılışından bu yana en uç ve iddialı düşünce sisteminin Hz. Musa ile mücadeleye girip kaybeden Firavun'da da görmekteyiz. Firavun, ilahlık ve rabblik konusunda o kadar ileri gitmiştir ki, emri altında bulunan topluluklar için küçük putlar yaptırmış, o putlara kulluk yapmalarını emretmiş ve piramidin en tepe noktasına da kendisini yerleştirerek, kendisinin de putların rabbi olduğu sapkınlığını söylemiştir. Bu konu ayette şöyle açıklanmaktadır: “Derken, adamlarını bir araya toplayıp, “Sizin en yüce rabbiniz, efendiniz, velinimetiniz benim ben!” diye bağırıp çağırdı.”⁴¹ Görüldüğü gibi insanoglunun en son aklına gelebilecek ilahlık ilanı da Firavun'un dilinden verilerek o düşüncenin daha ilerisinin olamayacağı ifade edilmekte ve bu kadar iddialı birisinin Allah'ın helakı karşısında çaresizliğinin farkına varması diğer ayetlerde açıklanmaktadır. İşte bütün bu sapkınlıklara karşı İslam, rabbliği tek olan Allah'a hasr kılar-ken, batılın temsilcileri Hz. Nuh'tan bu yana rabbliğin haham, rahip, cin,

³⁹ es-Sebe, 34/41;

⁴⁰ el-Bakara, 2/258.

⁴¹ en-Naziât, 79/23-24.

put, melek, tâgût gibi varlıklara nispet edilmeye çalışılmış, Allah'ın gönderdiği peygamberler vasıtasıyla bu yaklaşımlar çürütülerek rab olan Allah'a teslimiyet merkeze alınmıştır.

Özellikle Kur'an'ın Mekki ayetlerinde Allah lafzından sonra uluhiyeti belirtmek için en çok kullanılan kelime olan rab, Arapça el takısı ile hiç kullanılmayıp, Kur'an'ın Kerim'de 881 yerde sürekli bir kelimeye muzaaf olarak geçmektedir.⁴² İlk inen surelerde genel itibarıyla "senin rabbın" şeklinde geçmektedir. Bu kullanımla sanki "senin öğreticinin, eğiticinin ve yöneticinin" şeklinde daha ilk baştan Peygamber'e Allah'ın koruması, gözetimi ve eğitimi altında olduğu mesajı verilmiştir. Vahyin, kendisine üst bir eğitici ve öğretici tarafından gönderildiğini, dolayısıyla Kur'an'ın şiir ve insani bir yapıt olmadığını da mesajı verilmektedir. Daha sonra bu gerçek zaman içerisinde kendisi ile birlikte diğer peygamberler ve insanlığın da rabbi olduğu gerçeğine dönüşmüştür. Rab kelimesi Kur'an'da; 242 kere "rabbike" (senin rabbın), 117 kere "rabbiküm" (sizin rabbiniz), 33 yerde "rabbiküma" (siz ikinizin rabbi), 125 kere "rabbihim" (onların rabbi), 110 kere "rabbenâ" (bizim rabbimiz), 100 yerde "rabbî" (benim rabbim), 85 kere "rabbihirabbihâ" (onun rabbi), 66 yerde de mütelkellim ya'sının düşmesi ile "rabbi" (rabbim), çoğul olarak "erbab" (rablar) şeklinde dört yerde, 3 yerde de "rabbehüma" (o ikisinin rabbi) şeklinde kullanılmıştır.⁴³

Allah, Medine döneminde puta dayalı şirkin sonuna gelindiği zamanlarda, din adına insanları sömüren diğer ehli kitap önderleri üzerinden insanlığı uyarmış, Yahudî ve Hristiyan din adamlarının (ahbar ve ruhbanlar) yaptığı gibi O'nun helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını helal kılmalarını yoluyla rab edinmemeleri konusunda ikaz edilmiştir.⁴⁴ Bütün ilahi dinlerde insanlar, dini yaşamlarında Allah adına, din adına bazı kural ve kaideler koyarak insanları sapkınlığa sevk eden hareketlerden sakınmaları konusunda uyarılmışlardır. Bu yaklaşımın sonucu olarak devletleri yönetenlerin gücünün tanrı tarafından verildiği, dolayısıyla yönetici kadronun sorumsuzluğu anlayışının yanlışlığı konusunda Müslümanların dikkatleri çekilmektedir. Allah lafzının cahiliye döneminde sınırları tam belirgin olmayan bir kavram olması, rab kavramının ise cahiliye toplumunda daha yaygın ve sınırlarının daha keskin olmasını dikkatlerden kaçırmamalıyız. Allah resulü bu konudaki duyarlılığını şu hadisi ile ortaya koymuştur: "Köle efendisine/sahibine "Rabb'im" diye hitap etmesin."⁴⁵

⁴² Bekir Topaloğlu, "Rab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/372.

⁴³ Abdülbaki, *Mu'cem*, 363-380.

⁴⁴ et-Tevbe, 9/31.

⁴⁵ Müslim, *Elfâz*, 15.

Allah, Kur'an-ı Kerim'de kendisinin rab olarak tanınması ile ilgili sadece dini otorite sahiplerini muhatap almamış, siyasal otorite sahibi Müslümanlar da uyarılmıştır. Yukarıda Hristiyan ve Yahudi din adamlarının davranışları üzerinden ilahlık/rablık iddiaları eleştirilirken bu sefer de İsrailoğulları ile olan mücadelesini kaybeden Mısır Firavun'u üzerinden misallendirmelere gidilmiştir. Siyasal bir diktatör olan Firavun, emir ve yasak koyma hakkını yeryüzünde kendisinde görerek kendi uluhiyetini ilan etmiş ve insanlardan kendisine mutlak olarak itaat ve etmelerini istemiştir.⁴⁶ Kur'an bu konuyu şu şekilde açıklamaktadır: “Derken, adamlarını bir araya toplayıp, “Sizin en yüce rabbiniz, efendiniz, velinimetiniz benim ben!” diye bağırıp çağırdı.”⁴⁷ ve “Bunun üzerine Firavun, “Eğer benden başka bir ilah/tanrı edinecek olursan, andolsun seni zindanlarda süründürürüm.” diyerek Musa'yı tehdit etti.”⁴⁸

İster Yahudi ve Hristiyan din adamları hakkında olsun, ister Firavun ve türevleri gibi siyasi kişilikler hakkında olsun, özelde cahiliye Arapları genelde bütün insanlık Kur'an'da bu konu ile ilgili uyarılmıştır. Kendi kurdukları sömürü düzenlerinin bozulmaması adına merkeze kendilerini ve kurdukları sapkın düzenlerini alarak ondan nemalanan mele'ler/bürokratlar, tevhide bir mücadeleye girişen peygamberlere yakıştırdıkları bozguncu ve anarşist sıfatları yakıştırmalardır. Akl-ı selimle hareket etme kabiliyeti olan insanları Allah, indirdiği şu ayetlerle uyarmıştır: “Bu arada kavminin ileri gelenleri Firavun'a şöyle dedi: “Ne o, yoksa sen Musa ve halkının bu ülkeyi yangın yerine çevirmelerine, seni ve senin tanrılarını terk edip gitmelerine göz mü yumacaksın?...”⁴⁹

4. KUR'AN AYETLERİNİN / SURELERİNİN PUTLARLARLA İLGİLİ ELEŞTİREL YAKLAŞIMLARI

Allah'ın 610 yılında inzale başladığı kitap/din, yirmi üç yılda tamamlanmıştır. İlk inen ayetlerde/surelerde –Alak suresinden Kureyş suresine kadar- tebliğin oturduğu ana merkez, Nübüvvet- Rububiyet ve Ulûhiyet konularıdır. Bu bağlamda Allah, kırk yaşına gelinceye kadar güvenilirliği ile toplumda kabul görmüş bir kulunu peygamberlikle görevlendirip, vahyi açıklama görevini kendisine vermiştir. Allah, insanlara Hz. Muhammed'in tebliğ ettiklerine icabet etmelerini isterken, diğer taraftan ticari seyahatler sırasında bilgi sahibi oldukları başka milletlerin akıbetlerinden ders alma-

⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/467-470; Muhammed b. Abdü'r-Rezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Komisyon (b.y: Dâru'l-Hidaye, ts), 2/359-361.

⁴⁷ en-Naziât, 79/22-23.

⁴⁸ eş-Şuarâ, 26/29.

⁴⁹ el-A'râf, 7/127.

larını istemektedir. Özellikle ticari faaliyetler esnasında gördükleri ve atalarından duydukları diğer peygamberlerin hayatlarından bahsetmesi, peygamberlerin getirdiği vahiylerle kulak asmayarak taşkınlık yapan kavimlerin başlarına gelen musibet ve helakleri sık sık hatırlatmıştır. Böylece Hz. Muhammed'in ümmetinin dikkatleri çekilmiştir. Bu bildirimler, sadece bir tehdit içermiyor, aynı zamanda azgın ve peygamberlerini inkâr eden kavimlerin başlarına gelenin kendi başlarına gelmemesi için acıma duygusu ile kendileri uyarılıyordu.

İlk inen ayetlerde yaratan için rab sıfatı öncelenip, Mekke müşriklerinin inandıkları ilahların acziyeti üzerinde durularak doğrudan bir eleştirinin olmadığını görmekteyiz. Allah, Mekkeli müşriklerin inaçlarının batıl olduğu ile ilgili bir farkındalık yaratmak için onların güçleri ile ilgili atıflar yaparak esas eleştirel yaklaşıma Necm suresindeki ayetlerle başlamıştır. Mekkeli müşriklerin taptıkları putların/ilahların kendilerine şefaathçi olmayacağı gerçeği anlatılarak daha sonra gelecek olan mücadelenin ipuçları verilmiştir. Hz. Muhammed'e vahiyle bildirilmesinin akabinde 24. sırada inen Şems suresi ile birlikte Mekkeli müşriklere ders ve ibret niteliğindeki Peygamber kıssaları ilk defa Kur'an'da bahsedilmeye başlanmıştır. Kureyşlilerin kervan yolu üzerinde olan Semûd kavmine mensup bedbaht/en azgın bir kişinin Allah'ın emrini çiğneyerek kestiği deveden bahsetmiştir.⁵⁰ Allah'ın emirlerinin aleyhine bir kalkışma içerisinde olan Kureyş ulularının önde gelenlerine, (Ebû Zem'a, Ebû leheb, Ebû Cehil ve Velid b. Mugîre gibi) sonlarının o kavmin sonu gibi olmaması için uyarılarda bulunularak olayın kendi aleyhlerine gelişeceğinin mesajı verilmiştir. Kendi yaptıkları ve inandıkları putların, hiçkimseye faydasının olmayacağı ve aynı minval üzere devam etmeleri durumunda bu dünyada yapıp ettiklerinden mutlaka hesaba çekilecekleri anlatılmaktadır.⁵¹

Kamer suresinde de geçmişteki helak olan kavimlerden Nûh, Âd, Semûd ve Lût kavimlerinden ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir.⁵² Kureyş ulularıyla bu kavimlerin ileri gelenleri kıyaslanarak onların Kureyşli ululardan daha kudret sahibi oldukları gerçeği vurgulanmaktadır. Kur'an'da, diğerlerine göre daha zayıf olan Kureyş müşriklerinin kendi oluşturdukları şirk düzenlerine güvenmemeleri, aksi takdirde helaklerinin kaçınılmaz olduğu belirtilerek, davetin apayrı bir mücadele safhasına girildiği anlatılmaktadır. Müşrikler, İslam davetine icabet eden zayıf Müslümanlara fiziki şiddet, di-

⁵⁰ eş-Şems, 91/12.

⁵¹ Örnek olarak; el-Kâria, ez-Zilzâl, el-Kiyâmet, el-Mürselât, Kâf surelerinin içeriklerine bakılabilir.

⁵² Bu surelerde bahsedilen kavimler Arap yarımadasında yaşamış veya ticari faaliyetlerde onların şahit oldukları kavimlerdir. İsrailoğulları ile ilgili kıssalar daha sonra inzal edilen el-Arâf suresi ile başlayacaktır.

ğerlerine psikolojik baskı kurmaya başlamışlardır. İşte bu fiziki/psikolojik teşdit içerikli yaklaşımların, zayıf ve yoksul müminleri zor durumda bırakması Hz. Muhammed'i dolayısıyla Müslümanları değişik arayışlara sevk etmiştir. Güçlü kabilelere mensup müminler kabileleri tarafından korunmuşlardır. Bu baskı bisetin beşinci-altıncı yıllarında deniz aşırı bir ülkeye, Habeşistan'a hicreti doğurmuştur. Mekkeli müşriklerin ilahları/putları ile ilgili pazarlıkları bir çözüm getirmeyince bu sefer Ebû Leheb hariç Haşimoğulları topyekûn muhasara altına alarak Müslümanları yokluk ve tecrid ile terbiye etmeyi denemişlerdir. İşte bu süreç, davet açısından yeni bir yaklaşım ve mücadeleyi de beraberinde getirmiştir. Bu tecrid ve muhasara döneminde inmeye başlayan Sâd suresi incelendiğinde bu yeni yaklaşım hissedilecektir.

İlişkilerin gerginleştiği bir ortamda Sâd suresinde geçmiş peygamberlerin kıssalarından bahsedilerek inananları rahatlatacak ve teselli verecek mesaj yüklü ayetler indirilmeye devam ediyordu. Bu ayetler, psikolojik üstünlüğün Müslümanlara geçmesi anlamına da geliyordu. Zira geçmişte Allah'ın gönderdiği peygamberlere ve davetine aşırı muhalefet gösterip başarılı olmuş tek bir kavim yoktu. Durum böyle olunca hem karşıdakileri tehdit hem de inananları cesaretlendirmek için bu süreçte -sadece bu surede değil- diğer ayetlerde de geçmiş milletlerin akıbetlerine atıflar yapılmaktadır. Müşrikler, Hz. Peygamber için uydurdukları bazı iftira ve itibarsızlaştırma faaliyetlerini daha ileri taşıyarak Arap asabiyetini kullanmaya karar vermişlerdir. Arapların atalarıyla övünmeleri anlamında nesebe olan bağlılıklarını öne sürerek "Belki de söylediklerinizin doğruluk payı olabilir. Ancak bizleri Mekke'ye hâkim kılarak öncüler yapan atalarımızın aziz hatırasına saygısızlık anlamına geleceğinden, atalarımızdan gördüğümüz putlara tapma işinden vazgeçmeyiz. Bu onlardan bize tevarüs etti" yaklaşımları Kur'an'ın dilinden açıkça eleştirilmeye ve bu safatalara kulak vermemeleri konusunda insanlar uyarılmaya başlanmıştır.⁵³

Kur'an'ın putçulukla ilgili en belirgin eleştirisi, Hz. İbrahim döneminde O'nun babası Âzer ve yaptığı putlar hakkında başlar.⁵⁴ Kur'an'da bu olay değişik formlarda geçerek normal insanlar tarafından anlaşılacak açıklıkta tekrar edilmiştir. Aslında olayın bu kadar tekrar edilmesi, kendilerini Hz. İbrahim'in torunu olarak görmeyi bir üstünlük sebebi sayan zihniyete sahip Mekke müşriklerinin inandıkları put kültü ve onun sonucu olan şirk konusunda uyarılmasını sağlamaya yöneliktir. Kur'an'da en tafsilatlı ve anlaşılır biçimde Hz. İbrahim'in kavmine sunduğu mantıksal çıkarımlarla

⁵³ Konu ile ilgili bak. el-A'râf suresi 28. ve 173. ayetler.

⁵⁴ el-En'âm, 74.

tevhide yönlendirme çabalarından bahsedilmiştir.⁵⁵ Kur'an, Hz. İbrahim'in babası ve kavminin içerisinde bulunduğu sapıklığı, tebliğ amaçlı sesli bir şekilde tefekkür etmiş, O'nun peygamber olarak görevlendirildiği toplumun "rabb" algısındaki çelişkiyi ortaya koymuştur. Hz. İbrahim, yıldız, ay ve güneş hakkında "Bu benim rabbimdir" sözünü kavmiyle sürdürdüğü bir tartışma anında söylemiş, bu sözünü de muhataplarının sapkın inancaçlarını hükümsüz kılacak delillerle desteklemiştir. Hz. İbrahim, babası ve kavmi ile henüz tartışmaya girmeden önce nazil olan ayetlerde Allah, gayet anlaşılır bir şekilde onun kavminin şahsında Mekkeli müşrikleri düşünmeye davet ederek onlara şöyle mesaj veriyordu: "O bir gün babasına şöyle dedi: "Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir faydası da dokunmayan bu putlara niçin tapıyorsun?" "Babacığım! Sana verilmeyen bir bilgi (vahiy ve peygamberlik) bana bahşedildi. Bu yüzden, bana tabi ol da seni doğru, düzgün bir yola ulaştırayım." "Babacığım! ne olur, artık şeytana itaat etme! Çünkü şeytan Rahman'a isyan etmiştir."⁵⁶

Nuzûl sıralamasında 42. olan Furkan suresinde Mekkeli müşriklerin inandıkları ilahların acziyetini anlatarak en küçük bir canlıyı bile yaratmaktan aciz olan, zor durumda kendilerine bile faydası olmayıp düşmanlarına da herhangi bir zarar verme yetisine sahip olmayan düşünce sistemi/putçuluk eleştirilmiştir. Putların Allah tarafından yaratılan bütün mahlûkatın yüzleştigi ölümü öteleyip yaşatmaya gücü yetmeyeceği ifade edilerek, ahiret hayatı ve ölümden sonra dirilmeyi yapacak olan Allah'ın kudreti dolaylı olarak anlatılmış, böylece onların ilahlarının/putlarının insanların gözünden düşürülüp itibarsızlaştırmasına yönelik eleştirel yaklaşım devam etmiştir.⁵⁷ Bu ilişkiler sarmalında karşılıklı sertleşen ve Müslümanlar aleyhine gelişen sosyal tecrid ve mahalle baskısı karşısında Allah, sürekli Hz. Muhammed'in şahsında inananlara sabır tavsiye ediyor, inandığı yolda sık sık geçmiş milletlerin kıssalarından örnekler veriyordu. Hatta Hristiyanların tahrif edilmiş inançları da eleştiriden nasibini alıyordu. Bu süreçte hastalanan Ebû Talib ile ilgili Hz. Muhammed, amcası lehine beslediği iyi niyetli duygular konusunda uyarılarak, aynı zamanda Mekkeli müşriklere ve tüm insanlığa bir mesaj veriliyordu. Bu mesajla, hümanist yaklaşımın zıddına insanın yaptıklarının değer kazanmasının rab anlayışı ile birebir ilintili olduğu dolayısıyla bir ilah/inanç/put eleştirisi yapılıyordu.⁵⁸ Mekkeli müşrikler, Hz. Muhammed'e yaptıkları eleştiri ve dezanformasyonu, konu put eleştirisine gelince eziyet ve dışlama/yanlılaştırma/fiziki şiddete

⁵⁵ el-Enbiyâ, 21/51-73.

⁵⁶ Meryem, 19/42-44.

⁵⁷ el-Furkân, 25/3.

⁵⁸ el-Kasâs, 28/56.

dönüştürdüler.⁵⁹ Allah, Mekkeli müşriklerin anlayacakları sadelikte onların tanrı inanışları ile ilgili diğer eleştiriyi de gündeme getirerek insanlığı düşünmeye sevk etmeye çalışıyordu. Kureyşliler muhatap alınarak: “Ey Kureyşliler, soyut konularda putlarınızın kendinize şefaathçi olacağı yalanı ile müntesiplerinizi oyalayıp kendi düzenlerinizi devam ettiriyorsunuz. Hz. Muhammed’e gelince O’ndan somut bir şekilde mucize beklediğinizi ve olmayacak şeyleri gündeme getiriyorsunuz. Niçin somut olarak insanların şahitlik edebileceği şeyleri kendi putlarınızdan isteme cesaretini göstermiyorsunuz?” diye olaya yaklaşarak karşı bir hamle yapılmış oluyordu.⁶⁰ Devam eden ayetlerde Allah, Mekkeli müşriklerin tapageldikleri putların herhangi bir şeyi yaratmaya veya yaratılmış olanların rızıklarını temin etmeye gücü yetmeyen putlarla olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerini istiyordu. Bu imkânları insanlara bahşeden rab olan Allah’a bağlanmaları konusunda dikkat çekilmeye devam ediliyordu.⁶¹

4.1. Müslümanların ve Mekke Müşriklerinin Putçuluğa Karşı Pozisyonları

Allah, Hz. Muhammed’i son peygamber olarak Arap yarımadasında Kureyş kabilesinden seçerek yeni dini tebliğ için göndermiştir. Bütün dünyada olduğu gibi Arap yarımadasında da ulûhiyet yaklaşımları Allah’ın öngördüğünün aksine bir seyir takip ediyordu. Hz. Âdem’den son peygamber Hz. Muhammed’e kadar zaman zaman insanlar, kendi çıkarlarına uygun olarak ulûhiyet anlayışlarında yapılandırmaya gitmişler ve kendi kurdukları düzenin devamını sağlamaya çalışmışlardır. Hz. Nûh zamanında iyi niyetle başlayıp daha sonra kurumsallaşan şirk/put sisteminin Mekke’ye Huzaalılar zamanında Amr b. Luhay tarafından getirildiğini yukarıda nakletmiştik. Hz. İbrahim’in torunları tarafından tevhidi bir inanç sistemi devam ettirilirken toplumda oluşan yozlaşma, daha sonra sistematik şirk haline dönüşmüştür. Hz. İbrahim’in mirasına ihanet anlamına gelen bu tevhidi sapkınlık/şirk, Hz. Muhammed’in zamanında da bütün çirkefliliği ile devam ettirilmek istenmiştir. Allah, elçi görevlendirmesi yapıp ilk indirdiği ayetlerde açık kapı bırakmadan ulûhiyet konusunda “Yaradan rabbinin adıyla oku.”⁶² emri ile kesin tavrını ortaya koymuştur. Geçmişte Mekke’ye tam bir hâkimiyet tesis edip Mekke’deki Kâbe merkezli ticari çıkarılara sahip olan Kureyş uluları, yeni gönderilen dinin bu yaklaşımına mesafeli yaklaşmışlardır. Çünkü yeni

⁵⁹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihü’l-ümem ve’l-mulûk* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1407), 1/546.

⁶⁰ Yûnus, 10/18-20.

⁶¹ Yûnus, 10/31-36.

⁶² el- Alak, 96/1.

dinin söylemleri müstekbirlerin çıkarlarının aksine adalet, eşitlik, zayıf kollama, merhamet merkezli ve iki dünyalı bir hayat öngörüyordu. Bu bağlamda müşrikler, yeni davetin tebliğcisi üzerinden itibarsızlaştırma ve bu daveti yok etmeye matuf hareketler içerisine girmişlerdir.

Kur'an onların bu şartlanmışlığının farkında olarak ulûhiyet konusunda en ufak bir tavize yaklaşmadan dinin öngördüğü ilah tasavvurunu yerleştirmeye çalışmıştır. İlk dönemler sadece inananların ilah konusundaki tavizsizliği üzerinden devam eden tebliğ faaliyetleri, zaman içerisinde Sâd suresi ile birlikte onların yanlış tanrı tasavvurları ile hesaplaşma safhasına geçmiştir. Mekkeli müşrikler itibarsızlaştırmanın işe yaramadığının farkına vararak Hz. Muhammed ile ilah konusunda bazı pazarlık/ortayol aramaya başlamaları en üst perdeden Kur'an ayetleri ile reddedilmiştir.⁶³ Bu pazarlığın imkânsızlığı ortaya konularak tahrif edilmiş ilahi dinler olan Yahudilik ve Hristiyanlığın da ilah inanışları Kur'an-ı Kerim'de bir bütün olarak ele alınmış ve eleştirilmiştir. Sapkın ilah anlayışları ile aleni bir hesaplaşmaya girilirken ister bizzat şahit oldukları kavimlerin bu sapkın inanışları nedeniyle helakları, ister bizzat şahit olmasalar bile atalarından tevarüs ettikleri sapkın din anlayışları, ilahi din müntesiplerinin tanrı tasavvurundan nasıl uzaklaştıkları ve Hz. Âdem'den başlayarak devam eden hak-batıl mücadelesi, en ince teferruatına kadar anlatılarak akıl sahibi kimseler uyarılmışlardır.

Allah'ın Kâbe'nin maddi-manevi getirisinden faydalanma fırsatı sunduğu Kureyşliler, birinci derecede muhatap alınmışlardır. Yeni dinin söylemi Arapların ana dilleri üzerinden yani Arapça olduğundan Kureyşliler bu yeni ilah söylemini ilk baştan itibaren reddetmişler, ilk inen ayetlerdeki "rab" vurgusunu, ilk bakışta görmezlikten gelmişlerdir. İslam'ın öngördüğü ilah anlayışının kurdukları batıl düzende ne gibi olumsuzluklar oluşturacağını bildiklerinden, Kureyş yeni anlayışa doğrudan karşı çıkıp onların reklamlarını yapma yerine yeni dini ve onun tebliğcisinin şahsını muhatap alıp başta Mekkeliler olmak üzere Mekke'ye dışarıdan gelen insanların nezdinde küçük düşürmeye çalışmışlardır.

Müslümanlar açısından tebliğin başlarında ilah/rab anlayışı bütün beraklığı ile açıklanmasına rağmen, Mekkelilerin inandıkları ilah/put anlayışları doğrudan muhatap alınarak eleştirilmekten olabildiğince kaçınılmış ve her iki taraf olayı çok büyütmeden kendi yollarına bakmışlardır. Mekke müşrikler, şehirde çıkacak bir kargaşa ve tedhiş hareketi Mekke'nin emniyetini tehlikeye sokacak, dolayısıyla onların İslam'ın ilah anlayışına sadece kendi çıkarlarını baltalama tehlikesinden dolayı karşı çıkmışlardır.

⁶³ el-Kâfirûn, 109/1-6.

Müslümanlar açısından olaya bakıldığında ise Hz. Muhammed, maddi manevi çok zor şartlarda Mekke'de kendisine inanan insanlardan çelik çekirdek bir kadro kurup, Müslümanlarla birlikte kendi dini inanışlarını yaşamaya ve insanca yaşamın tadını çıkarmaya çalışmıştır. Mekkelî müşrikleri, olayı mahalli bir fantezi olarak topluma yansıtıp daveti başarısız kılma çalışmaları sonuç vermeyince, bütün müstekbirlerde olduğu gibi zayıf halk üzerinde tedhiş uygulamaya başlamışlardır. İşte bu sırada Hz. Muhammed'in Habeşistan'a hicret denemesi olayın uluslararasılaşması anlamına geldiğinden Mekkeliler bu hicretten hoşlanmamışlar ve diplomatlarını Habeşistan devlet başkanına göndermişlerdir. Yaptıkları hamleden sonuç alamayan Mekkelî müşrikler, indirilen sure/ayetlerde daha sert eleştirilmeye başlanmışlardır. Mekkelî müşrikler, kendi çıkarlarının sona ereceği gerçeğini gizlemek için olayı değişik zemine çekmeye çalışmışlardır. Mekke'nin karar verici kadrosu ilah anlayışlarındaki paradoksları, çıkarları çakışmamasına rağmen Mekke'deki diğer yönetilenleri de içerecek şekilde tabana yayarak sanki toplumun ortak direnişiymiş gibi lanse etmeye başlamışlardır.

Müslümanların muhasara altına alınması olayını da bu düzlemde değerlendirmek gerekmektedir. Mekke'nin karar vericileri, muhasara kararının bütün kabilelere imzalatılmasıyla, psikolojik üstünlük elde etmişlerdir. Böylece, birlikte imza attıkları kabile ile ilişki kurulması yasak olduğu gibi daveti onlara götürme ve onların davete olumlu cevap verme cesareti göstermesi de ortadan kalkmıştır. Mekkelî müşrikler, Kusay b. Kilâb ile başlayan bu zengin kabile/zümre çıkarlarının sekteye uğrayacağı gerçeğini gizleyerek konuyu atalarının dinine ve onların ilah/put anlayışına sahip çıkma adına kabullenmediklerini dillendirmeye başlamışlardır. Karar verici zümre, toplumun bütün bileşenlerini bir araya getirerek onları da sürece dâhil etme yerine onlar adına kararı verip kendi şahsi çıkar davalarına onları da ortak etmeye çalışmışlardır. Karar verici kabile/zümre kendi çıkarlarını toplumun dini doğmaları haline dönüştürmüşler, buna karşılık Hz. Muhammed bu ayrımın altını sürekli çizerek adalet temelli, toplumsal sınıfların olmadığı, hakça bölüşüm öngören bir dîni anlayışı ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Müşriklerin kendi çıkarlarını devam ettirme adına dinileştirdikleri sapkın düşünceleri, Kur'an ve Hz. Muhammed tarafından sürekli gündemde tutularak Müslümanlar uyarılmışlardır.

SONUÇ

Yukarıdaki çalışmada anlatılmaya çalışılan putçuluk, çıkışı itibarıyla art niyet taşımasa bile tarihi süreç içerisinde Allah adına insanları sömürme

aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bazı insanlar, Allah'ın yeryüzünün imar ve inşasında tek yetkili olduğu gerçeğini, mizaçlarında olan daha ulvi bir varlığa karşı boyun eğme fitratını kullanarak olağanüstü yetkileri olduğunu iddia ettikleri heykel, put ve değişik suretteki somut varlıklarla doldurmaya çalışmışlardır. Hz. Âdem'den bu yana yeryüzünün düzenini sağlama görevi Allah'ın kendilerine verdiği sınırlar çerçevesinde Peygamberlere verilmiştir. Bu gerçeğe rağmen, insanlık tarihinde olduğu gibi Mekke cahiliye toplumunda da dedelerinden tevarüs aldıklarını iddia ettikleri bazı somut objeleri kullanıp insanları sömürmüşlerdir. Bütün peygamberler toplumu sömüren bu sapkın düşünce sistemi ile mücadele ederek hayatlarını geçirmişlerdir.

İnsanlığın puta teveccühünün samimi bir bağlanma olmadığı, bilakis onları kullanarak oluşturdukları sömürü düzeninin devamını sağlama-ya yönelik hareketler olduğu gözükmemektedir. Geçmişteki ve ünümüzdeki bütün insanlık, toplumu istediği gibi sömürmeye çalışan bu grubun oluşturduğu sisteme/düzene alternatif bir sistem geliştirmeye çalışmışlardır. Bu art niyetli yönetici/sömürücü kadronun Allah'ın rabbliği ile olan problemi aslında itikadi manada değil, insanlarda fitri olan din duygusunu kendi çıkarlarına kullanarak sömürme üzerinedir. İnsanların bazen din düşmanlığı üzerinden bazen de dini kullanarak bu düzenin devamını sağlamaya çalıştıkları hususuna dikkat edilmelidir. Allah'a teslimiyet bağlamında yapılması gereken, sadece totemlere dikkat kesilmeyip diğer dini kılıf giydirilmiş şirk unsurları karşısında insanlığın zinde tutulmasına çalışmaktır. Bu bağlamda insanlığın basiretinin sürekli açık olması gerekliliği gerçeği akıldan çıkarılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdubâkî, Muhammet Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfehrest li elfâzi'l-Kur'an'il-Azîm*. Kahire: Daru'l-Hadis, 1988.
- Beyzâvî, Nâsiruddin Ebû Saîd Abdullah. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-tevil*. 5 Cilt. thk. Muhammed Suphi Hasan ve Muhammed Ahmet Edraş. Dimâşk: Daru'r-Reşid, 2000.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. *Camiu's-sahih*. 6 Cilt. thk. Mustafa Dibû'l-Begâ. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1987.
- Çelikkol, Yaşar. *İslam Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Ezrakî, Ebû'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmet. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-asâr*. thk. Ali Ömer. b.y: Mektebetü's-Sahabe, ts.

- Güç, Ahmet. "Put". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/364-365. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed, *Kitabu'l-Münemmâk fi ahbâri Kureys*. thk. Hurşit Ahmet Faruk, Beyrut: y.y, 1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 2 Cilt. thk. Nâci İbrahim Sevid. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, ts.
- İbn Kelbî, Hişâm b. Muhammed. *Kitabu'l-Esnâm*. çev. Beyza Bilgin. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- İbn Kesîr, Ebi'l Fida İsmail b. Ömer. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 4 Cilt. thk. Mahmut Ömer Dimyatî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Kesîr, Ebi'l Fida İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. thk. Mustafa Abdu'l-Vahid. Beyrut: y.y, 2002.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-Arap*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
- İbn Sâd, Ebû Abdullah Muhammed b. Menî ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. 8 Cilt. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Daru Sadr, 1968.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *Mefatihü'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Söylemez, Mahmut M. "Cahiliye Arap İncasında Putların Yeri". *MİLEL VE NİHAL inanç, kültür ve mitoloji dergisi* 11(2014/1), 9-49.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Tarihü'l-ümem ve'l-mulûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407.
- Topaloğlu, Bekir. "Rab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/372-372. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Temizel, Aydın. "Kur'an'a Göre Cahiliye Zihniyetinin Rubûbiyet Anlayışındaki Çelişki". *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmi Dergisi* (2013 /15-15), 5-22.
- Temizel, Aydın. "Kur'an'da "Rab" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz". *M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2013/1), 39-66.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer. *Kitabu'l-Megâzî*. thk. Muhammed Abdülkadir Ahmet Ata. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Yakub el-Abbas. *Tarihu Ya'kûbî*. 2 Cilt. thk. Abdül-Emir Mihna. Beyrut: y.y, 2010.
- Zamahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmut b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil*. 4 Cilt. thk. Abdurrezzak Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turas, ts.
- Zebîdî, Muhammed b. Abdü'r-Rezzâk. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Komisyon. b.y: Dâru'l-Hidaye, ts.